

...til bekymring for fattig som for rig

Artiklen stammer fra FDB's medlemsblad "Samvirke" nr. 9-2000 og er bragt med forfatterens velvillige tilladelse.

Sådan har det været med penge, lige siden menneskene gik bort fra at bytte naturalier. Her er en ultrakort version af pengenes historie

Tekst: Kurt Müller Pawlowski

Illustrationer fra bogen Danmarks Mønt, skrevet af Kirsten Bendixen, Nationalmuseet, Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling, 1967

METAL

Når lille Brian opdager, at han kan bytte et stykke metal med en dejlig iskage, kræver det ikke megen fantasi at forestille sig, at han ønsker sig flere stykker metal. Måske får han det ved at løbe byærinder for sin mor eller rydde op på sit værelse. Nyt stykke metal - ny is, og den lille kapitalist er født. Nu kan Brian udvikle sig til en Joachim von And eller en ødeland - eller midt imellem de to yderpunkter som de fleste.

Reelt er penge blot et bytteobjekt, man kan få varer eller tjenesteydelser for. Det er væsentligt lettere at medbringe nogle stykker sølv eller guld end at gelejde 25 får fra et sted til et andet som i vores fjerne fortid.

Det gamle Babylonien fra flere årtusinder før Kristi fødsel var et af de første steder, hvor penge blev brugt som faste betalingsenheder. Også i andre for-asiatiske lande som Assyrien, Fønikien og den senere jødiske kultur brugte man penge. Der har næppe været tale om egentlige mønt-enheder. Metallet er blevet vejet af enten i barrer eller ringe. Men man kunne mærke dem med sine egne symboler - en forløber for prægningen af mønter. Stykkerne var opdelt i enheder. Det vigtigste metal var i begyndelsen sølvet, men hurtigt satte man sølv i forhold til guld.

Tidligt opstod også et skattesystem. På Kreta førte man regnskab over modtagne metaller - en så stor mængde bronze, at man af denne kunne fremstille en halv million pilespidser eller 2300 sværd.

Dansk Breddaler

Romersk Denar

Arabisk Dirhem

Fransk guldmønt

Italiensk Florin

Halvbracteate

Tryk på mønten for at se et større billede af den.

HANDELSYSTEM

I den klassiske oldtids begyndelse findes der en nogenlunde homogen kultur i alle Mellem- og Sydeuropas lande. Bondefolk boede i landsbyer med en høvding eller konge over sig. Det var rart at bo nær sådan en person, tiderne var utrygge, og lederen boede næsten altid bag befæstninger, hvor man kunne ty hen i ufredstider. Men hurtigt udviklede et egentligt handelssystem sig, hvad der for eksempel viser sig af denne handelsordre som fx fra en direktør til en handelsmand:

»Meddelelse til ilabrant-bani. Således skrev du til mig: Din ordre til dine repræsentanter skal lyde på, at de overgiver mig det bly og de klædestoffer, som man har betroet dem, til en værdi af 1 talent sølv. Når det er udført skal min betaling afgå til dig i rater på 10 miner. Følg min ordre!«

Handelsbrevet afsluttes med en påberåbelse af guderne - det hjemkalder en himmelsk straf, hvis ordren ikke følges!

SLAVEHANDEL

Efter perserkrigene - omkring 550eKr.- blev Athen den førende magt. Samfundet var mest baseret på landbrug, men pengene spillede en stor rolle som omsætningsmiddel. I Athen var standarden sølv. Mod slutningen af 400-tallet var mindstelønnen pr. dag lig med, hvad der svarer til 130 drachmer pr. år, hvis man havde fast arbejde. En ufaglært slave kunne købes for Ca. et par hundrede drachmer - hvilket svarede til to gange en okse værdi. Faglærte slaver kunne koste 3-5 gange så meget som ufaglærte. Da spartanerne rykkede ind i Attika 413 f. Kr., flygtede efter sigende 20.000 slaver over til dem. Så slaverne udgjorde vittelig en stor værdi for deres ejere. Da Alexander den Store havde erobret Persien og ladet landets skatkamre udmønte for at gøre nytte i handelsverdenen, udviklede bankvæsenet sig stærkt - selv i mindre græske byer blev der oprettet banker. I Egypten under Ptolemæer (3. - 1. årh. f. Kr.) var bankvæsenet et statsmonopol, udliciteret til private. Langsomt, men sikkert blev der udviklet en kapitalistisk klasse og et stort proletariat. Lønnen for udgjort arbejde sank og sank, og slaveriet voksede.

I ROM

Da det græske rige efterhånden gik i opløsning, voksede Romerriget. Romerne overtog for en stor del det meste af grækernes agerbrug, møntvæsen, veje, militær og juraen.

Det romerske pengesystem hvilede på en art dobbelt-møntfod. Både guld og sølv var reelle betalingsmidler. Guldmønten hed aureus. Det var Cæsar, som havde indført guldprægningen.

I kejsertiden var en daglønners normale dagløn ca. 1 denar. Levede han beskedent, brugte han ca. det halve til mad - resten til hus og tøj. Lønnen har afgjort kun kunnet dække familiens absolut mest nødvendige. Staten måtte tit træde til med at uddele korn - den lod folk få brød og skuespil. Det sidste kunne være gladiator kampe. Få den måde holdt man folket i ave: Hvis man ikke sulter, tænker man ikke direkte revolutionære tanker.

En årlig husleje for en god lejlighed til de bedrestillede i storbyen Rom kostede ca. 1500 denarer - på landet ca. 450. Skulle man klædes fint på - i en tunika - måtte man bøde omkring 75 denarer. En slave kostede fra 200-500 denarer.

Men Romerriget fik en hersker, kejser Nero (54-68 e. Kr.), der lod mønten forringe, og i de følgende par hundrede år fulgte en så voldsom inflation, at naturaliehandelen for en tid fik en renaissance.

KVÆG OG HANDEL.

I pengeverdenen er der almindelige begreber og benævnelser, som vi næppe tænker ret meget over til hverdag. Ofte var datidens værdimåler en okse, altså et stykke kvæg, der hed pecus. Derfor blev ordet for penge pecunia. Ordet kapital kommer fra capita, hoved: Hoveder kunne også være høveder, altså også kvæg (essentielle begreber i handelsbevægelsen: At hver mand talte pr. hoved, ikke pr. høvede - altså lige megen indflydelse til alle, fattig som rig).

Tidligere tiders mennesker hævdede de myrdede ved at myrde igen - blodhævn. Men efterhånden indførte man en erstatning, mande-bod, idet man satte en pris på en person alt affiængigt af hans position i samfundet. Den var fx 100 okser for en fri mand. Deraf udtrykket, som vi stadig bruger, at sætte pris på et menneske.

Ville man handle, måtte man tinge om prisen - fx fem får og tre skind og otte sværd for en vare, der var mindre værd end en okse. En okse var klart mere værd end et får - fx 10 styk.

I Kina brugte man redskaber som penge, men da det er besværligt at slæbe den slags ting med sig, blev redskaberne gjort mindre og mindre, til sidst blot en ring eller en mønt. I Vikingetiden på vore breddegrader bar både kvinder og mænd smykker af guld eller sølv.

Handlede man, brækkede man blot et stykke metal af. Men for ikke at snyde eller blive snydt, medførte man næsten altid en vægt, så metallet virkelig vejede det rigtige!

Da ædle metaller er ret sjældne - og ikke rustner op - var det naturligt, at det var dem, man lavede mønter af. Men en mønt skulle være til at stole på. Derfor slog man mærker i den: Den blev præget, fx med et billede af en høvding eller en konge.

Det kneb med at finde guld og sølv nok i Europa. Så efter spaniernes erobring af Latinamerika kom der fart i omsætningen. Masser af skibe - de såkaldte sølvflåder - fragtede sølvet til vor verdensdel. De var et glimrende plyndringsobjekt, og englænderne var nogle af de værste. Fx blev Sir Francis Drake (1545-96) adlet efter gode og indbringende togter!

PENGESEDLER

Det var købmanden Marco Polo - sidste halvdel af 1200-året, der bragte pengesedlen til Europa. Han tilbragte 17 år af sit liv i

Kina og beskrev hvordan man idette land fremstillede penge af papir fra morbærtræets knuste og opløste bark. Til sidst blev pengesedlen præget med møntinesterens segl. Sedlerne havde samme værdi som mønter - og der var dødsstraf for at lave falske sedler. Også inden for religionen kom penge til at spille en større og større rolle. Adskillige paver så stort på det religiøse og pagede til sig. Mens gullet hobede sig op omkring i pavernes hoffer, sank mange almindelige prælater ned i armod. Den værste forbrydelse fra pavens hof var nok afladshandelen, hvor man for ussel mammon kunne købe sig fri for sine synder på denne jord - ja, endog for afdøde slægtninge, så alle kunne slippe lettere gennem Skærsilden, før man blev optaget i Vor Herres himmel. Eller sagt med afladskræmmeren, dominikanermunken Tetzels (1465-1519) ord: »Straks pengene i kisten klinger, sjælen(e) ud af Skærsilden springer«. Mange af disse afladspenge blev brugt til at bygge Peterskirken i Rom for.

Stærkt stigende handel var skyld i, at pengevæsenet kom ind i nye baner. Det var ganske enkelt nødvendigt. Amsterdam og Venezia blev på en måde knudepunkter. Her samlede man temmelig meget af bankverdenen. Handelen med - eller måske nærmere udplyndringen af - kolonierne betød enormt meget for handelens udvikling. Var man heldig, kunne man tjene op til 3000 procent ved at sende et skib til det fjerne østen - og få det hjem med en krydderilast ombord.

BANKER I EUROPA

Da det spanske sølv kom til Europa, blev der udmøntet penge i tonsvis. Menneskene fik flere penge mellem hænderne, købelysten og evnen steg og steg. Industrien kunne slet ikke følge med, og priserne jo g i vejret. Men også forringelsen af mønterne tog til. Der var hele tiden pres på, 14 møntværksteder i Holland havde rigeligt med at fremstille nye mønter. Regeringen så med uvilje mod denne inflation - men havde svært ved at dæmme op for den. Derfor startede bystyret i Amsterdam en bank i 1609, der skulle beskytte byens borgere mod de falske mønter. Flere banker kom til - de modtog folks penge, men lånte ikke ud og gav heller ingen renter. Alt blev bogført, og man kunne handle på den måde, at der fra købmand A's bog blev trukket et beløb, som så blev lagt til i købmands B's bog. I disse banker i Europa kunne man være sikker at modtage fuldgode penge, et kæmpefremskridt - selv om der også dengang eksisterede gebyrer: I en sådan transaktion opkrævede banken penge for sit arbejde.

Nogle af de mænd, som sad i Amsterdams Byråd, havde også sæde i det store handelsselskab Det Ostindiske Kompagni, der drev handel på Østen. I banken lå der kæmpeformuer »til ingen nytte« - de lå der bare. Hvad om man lånte en del af disse ud til købmændene? Mod rente, naturligvis. Alle syntes, det var en god idé.

Banken gav ikke rede penge ud - den gav et bevis, en note. Noten kunne så bruges til betaling, mens pengene stadigvæk lå godt forvarede i bankens solide pengeskrin. Disse noter skiftede ofte ejer: Kom købmand C til banken for at aflevere en note, kunne han få den vekslet til penge eller godskrevet i sin egen bankbog.

LÅN OG RENTER

I England overlod man sine mønter til guldsmedene - det var trods alt dem, der nok havde mest forstand på guld. Når man afleverede sine mønter, modtog man en kvittering. Den var lige så god som noterne fra Amsterdam, altså et betalingsmiddel.

Men hvorfor lade pengene ligge i banken til ingen nytte? Nej, guldsmedene lånte dem ud til andre mod, at lånerne betalte renter.

Det var begyndelsen til banker og pengesedler i England. Guldsmedene lånte også penge ud til staten - ganske indbringende, men farligt. Det gik galt i 1670, da staten skyldte guldsmedene 1½ mio. pund. Der rejste sig en stemning for at få en offentlig kontrolleret bank. Det blev Bank of England, oprettet 1694.

Sverige var faktisk det første land, der virkelig indførte pengesedler. Men det gik op og ned - og først da man kunne være sikker på, at bankerne til enhver tid lå inde med så store beholdninger af guld og sølv, at de kunne erstatte, altså indløse, pengesedlerne med metal, kunne man stole på disse »papirlapper«. I Danmark havde pengesedlerne indtil 1954 påtrykt: Nationalbankens sedler indløses med guld efter gældende lov.

PENGENES NAVNE

Men hvorfor hedder penge, som de gør? Det gamle danske øre-navn er afledt af den romerske aureus, som blev til aur på dansk - og efter gentagelse på gentagelse til øre. Island bruger stadigvæk 1 krona er 100 aurar. Koruan, kroon, krona og krone har alle noget med krone - konge - at gøre.

Og pund, mark, peso og lire har med en vægtenhed at gøre. Den polske zloty betyder guld ligesom den hollandske gylden.

Og måske får vi ikke set meget til euro 'en, uanset folkeafstemningens resultat. Pengene er for alvor på retur, nu plastickortene vinder mere og mere indpas.

Måske skal vi skynde os at gemme vores håndører og sedler, som andre samler frimærker. For det kan være, at lille Brian om få år ikke kan købe sin iskage uden sit personlige borger- og betalingskort.

Kurt Müller Pawlowski er skoleleder

